УДК 930.2(049.32):001.891
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2640.2021.150.6

Кім Мінсеун, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕЦЕНЗІЙНИЙ ЖАНР У НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ МАРКА ВАРШАВЧИКА (1918–2001)

Досліджено науковий доробок М. Я. Варшавчика, виокремлено та проаналізовано його рецензійні публікації. З'ясовано, що протягом наукового життя вчений опублікував 18 рецензій на нові видання з історичного джерелознавства, архівістики та спеціальних історичних дисциплін. Серед усього масиву рецензій увагу акцентовано на огляді та аналізі його відгуків на праці з теоретичного джерелознавства, проблем джерелознавчої практики, питань методології та методики наукових досліджень, критики різновидів джерел тощо. Встановлено, що наукова творчість вченого розпочалася з публікації рецензії на підручник із теорії та практика архівної справи. Визначено пріоритетні сюжети та провідні теми, що входили до наукового інтересу М. Я. Варшавчика. Серед них: структура історичного джерелознавства, співвідношення методології та методики джерелознавства, історіографія джерелознавства, кількісні методи в історичних дослідженнях, спецдисципліни та їхнє місце в історико-джерелознавчих працях.

Окрема увага приділена рецензіям на збірки документів, археографічним публікаціям, де наявні повні/вибіркові тексти документів, їхня інтерпретація, датування, складання коментарів і приміток, питання текстологічного аналізу оригінального тексту.

Зазначається, що, зазвичай рецензії публікувалися у провідних фахових виданнях з історичних наук.

Ключові слова: джерелознавство, теорія джерела, історіографія, рецензія, методологія, класифікація, критика джерел.

Постановка проблеми. Наукова спадщина українського історика-джерелознавця, автора багатьох монографій, підручників, довідкових та енциклопедичних статей, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марка Якимовича Варшавчика сягає понад 180 позицій, із яких 18 – це рецензії на нові видання з історії архівної справи, джерелознавства, логіки та методики історичних досліджень, спецдисциплін, що вийшли друком упродовж 1947–1998 рр. Отже, одна десята усього доробку М. Я. Варшавчика присвячена рецензійному жанру у його творчості. Критичний аналіз текстів рецензій М. Я. Варшавчика засвідчив, що твори для рецензування вчений обирав з огляду на власні наукові інтереси, які були співзвучні з тогочасною актуальною проблематикою в галузі теоретичного джерелознавства. Дослідження рецензійної спадщини історика є поштовхом до осмислення внеску окремих особистостей в історичний процес; вони є цінним джерелом розуміння інтелектуального простору науковців радянської доби, часів переосмислення та переоцінювання свого минулого, зокрема досягнень і прорахунків історичної науки. Його рецензії є підтвердженням еволюційного поступу гуманітаристики в Україні, зміну її концептуальних і світоглядних орієнтирів, що свідчить з одного боку про тяглість традицій, а з другого – про опанування новими модерними технологіями та їхнім використанням у наукових історичних дослідженнях.

Мета статті. Встановити сукупний рецензійний доробок М. Я. Варшавчика, проаналізувати його проблемне та змістове насичення, тематичне різнобарв'я, охарактеризувати наукові пріоритети й аналітичне мислення історика.

Аналіз джерел і літератури. Джерельна та історіографічна бази дослідження наукової спадщини М. Я. Варшавчика, зокрема й рецензійного доробку, є науковою основою нашого дослідження. Серед архівних (неопублікованих) джерел важливе значення відіграють три особові справи історика, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві [3], Державному архіві м. Києва [2], Архіві Київського національного університету імені Тараса Шевченка [1].

Найбільш рання з них датується періодом 1946–1952 рр., коли М. Варшавчик після демобілізації з лав Радянської армії прийшов працювати в Архівне Управління МВС УРСР. У справі наявна заява на ім'я директора ЦДІА УРСР, кандидата історичних наук В. І. Стрельського із проханням зарахувати його на посаду вченого секретаря архіву з місячним випробувальним терміном; автобіографія вченого; список його публікацій; матеріали із захисту кандидатської дисертації тощо. Чимало документів справи стосуються перебування М. Я. Варшавчика в лавах Радянської армії в період Другої світової війни. Цьому часу приділена увага і в автобіографії історика, де зазначено, що він нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня (1944), орденом Вітчизняної війни I ступеня (1945), орденом Червоної зірки (1943) і медалями "За оборону Сталінграда" (1943), "За взяття Кенігсбергу" (1945), "За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр." (1945) [3, арк. 2 зв.].

Друга особова справа відкривається заявою М. Я. Варшавчика із проханням зарахувати його на посаду старшого викладача кафедри марксизму-ленінізму Київського державного педінституту ім. О. М. Горького і датується 1948 р. У справі зберігається "Листок з обліку кадрів", автобіографія, копії дипломів про вищу освіту, кандидата історичних наук, доцента [2, арк. 7–10], список останніх наукових праць (7 позицій) та ін.

Третя особова справа – найбільш об'ємна та інформативна – висвітлює трудовий шлях вченого від 1957 р. до 1995 р. Справа відкривається заявою історика із проханням зарахувати його на посаду доцента Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському університеті. Наявний особистий "Листок з обліку кадрів", автобіографія, численні копії дипломів та список публікацій [1, арк. 2–10].

До групи джерел ми відносимо також і тексти всіх рецензій М. Я. Варшавчика, що опубліковані у профільних періодичних історичних виданнях.

Історіографія дослідження особистості та наукової творчості М. Я. Варшавчика бере початок від перших згадувань про вченого у 1958 р. як учасника наукової сесії з питань розвитку гуманітарних наук в УРСР і співавтора путівника Центральним державним історичним архівом УРСР у Києві. Усього, за нашими підрахунками, опубліковано близько 200 різнопланових досліджень про наукову спадщину вченого, серед яких показовими та найбільш аналітичними є розвідки українських істориків, що були опубліковані в добу незалежності України: П. М. Шморгуна [33, с.157–158], Я. С. Калакури [15, с. 18–25; 16, с. 166; 17, с. 17–25; 18, с. 95],

© Мінсеун Кім, 2021

М. П. Ковальського [19, с. 95–99], Б. І. Корольова [21, с. 12–18; 22, с. 12–14], Г. Бреги [4, с. 44], Н. Маковської [24, с. 92–94; 25, с. 198–199], та інших сучасних дослідників. Проте, усі вони стосуються загальних питань наукової творчості М. Я. Варшавчика, а його рецензійний доробок і досі залишався поза увагою вчених.

Виклад основного матеріалу. Відомий український історик, джерелознавець, архівіст і педагог Марко Якимович Варшавчик (1918–2001) був знаним фахівцем у галузі теоретичних проблем історичного джерелознавства, зокрема розроблення термінологічного та понятійного апарату, виявлення, критики й аналізу джерел, їхньої систематизації, об'єктивної оцінки і, врешті, актуалізації.

Він неодноразово представляв наукову спільноту республіки на всесоюзних наукових форумах, ініціював проведення науково-практичних конференцій, семінарів і круглих столів і брав активну участь у розгортанні дискусій навколо актуальних проблем теорії джерелознавства та методології історії. Аналізуючи різні визначення категорії "факт", він вводить до теоретичного джерелознавства такі поняття, як "факт-подія", "факт-джерело", "факт-знання" як етапні для отримання об'єктивної інформації про події. Він відстоював новаторські ідеї і позиції у становленні та розвитку такої неоднозначної й затребуваної за радянської доби галузі знань як історико-партійне джерелознавство. Його багата наукова спадщина й тепер є знаковою з огляду на сучасні розробки в дослідженні історичних джерел, зокрема принципів їхньої класифікації та групування, змістового насичення поняття "історичне джерело", структури джерелознавства та визначення його місця в системі історичної науки. Він одним із перших в Україні розробив методологію історичного джерелознавства, зокрема вибудував ієрархію методів, систематизувавши їх за чотирма групами: загальнонаукові, міждисциплінарні, загальноісторичні, джерелознавчі.

Бібліографія наукових праць М. Я. Варшавчика, що налічує 183 позиції [29, с. 217–241], засвідчує постійну увагу історика до нових видань, що виходили друком в Україні та за кордоном. Він контактував із багатьма вченими провідних "вузів" та інститутів, які працювали на ниві джерелознавства, особливо з тими, хто розробляв теоретичні проблеми роботи із джерелами, досліджував та упорядковував термінологічно-понятійний апарат, вибудовував методологію джерелознавства.

Рецензійна спадщина Марка Якимовича налічує 18 ґрунтовних розвідок (без коротких інформаційних повідомлень), у яких автор аналізує та оцінює актуальність, змістове насичення, використання фахової термінології та її тлумачення, рівень аналітики й узагальнень у нововиданих наукових працях.

Показовим є те, що увесь науковий доробок вченого і розпочинається власне із рецензії на видання К. Мітяєва "Теория и практика архивного дела" [7, с. 41–42]. Це був час, коли М. Я. Варшавчик після демобілізації з лав Радянської армії почав працювати в Центральному державному історичному архіві УРСР. Він був науковцем-початківцем і не дивно, що цікавився новими виданнями.

Серед загальної кількості рецензій вченого ми виокремили лише декілька, які яскраво демонструють його наукові інтереси, обрання праць для аналізу й оцінки, технологію аналітичного мислення, що відбилася в опублікованих рецензіях. Перша з них присвячена аналізу збірки наукових праць "Источниковедение. Теоретические и методические проблемы", яка уміщує 18 статей найбільш відомих та авторитетних радянських джерелознавців. Професори М. Варшавчик і В. Стрельський провели ґрунтовний аналіз текстів наукових студій і зазначили, що "серед праць з теоретичного джерелознавства, що вийшли останнім часом, рецензований збірник статей займає особливе місце" [6, с. 140]. Незважаючи на те, що статті не згруповані в рубрики за проблемами, рецензенти систематизували наукові розвідки за тематичним спрямуванням: а) дослідження, присвячені загальним питанням теоретичного джерелознавства; б) проблеми джерелознавчої практики; в) питання методології та методики джерелознавства; г) дослідження окремих видів джерел.

Автори рецензії підкреслюють основну цінність видання, яка, на їхній погляд, полягає в модерному баченні розвитку питань джерелознавства, загальному спрямуванні змісту розвідок проти застарілого уявлення про цю галузь науки як про сукупність технічних і технологічних прийомів вивчення історичних джерел, а також на подолання роз'єднаності джерелознавства і методології історії [6, с. 139].

Аналізуючи сукупну змістову насиченість статей збірки, рецензенти виокремлюють деякі з них. Зокрема, видання відкривається ґрунтовною розвідкою С. О. Шмідта "Сучасні проблеми джерелознавства" [32, с. 7–58], у якій увага автора зосереджується на одній із важливих і недостатньо вивчених проблем джерелознавства – співвідношенні категорій "історичне явище", "історичне джерело", "історик" тощо. Російський вчений окреслює коло питань, на яких зосереджує свою увагу. Якщо коротко узагальнити визначені автором проблеми, рецензенти згрупували такі блоки: історичне джерело як історичний факт; історичне джерело як посередник у пізнанні історичного факту; межі джерелознавчого пізнання останнього; ступінь об'єктивності й достовірності історичної інформації в різних типах історичних джерел; двоїстість поняття "історичний факт", як реального явища минулого й теоретичного уявлення про нього. Дотичними до неї за проблемним спрямуванням рецензенти визначили статті А. Я. Гуревича "Що таке історичний факт?" і В. С. Біблера "Історичний факт як фрагмент дійсності", де предметом стають проблеми методології і гносеології історії.

Цікавою з погляду історіографічного аналізу вивчення розвитку теоретичного джерелознавства у 20-х – початку 30-х рр. XX ст. рецензенти вважають статтю О. М. Медушевської. Відома вчена-джерелознавець на основі аналізу значної кількості праць як монографічного жанру, так і публікацій у періодиці, характеризує етапи роботи з документами, процес виявлення, дослідження та підготовки до видання історичних джерел на тлі становлення основ теоретичного джерелознавства. Не оминає дослідниця й питань практичного (конкретного) джерелознавства, завдань спеціальних галузей історичної науки, особливо тих дисциплін, які внесені до навчальних планів Археологічних інститутів, архівних курсів, багатьох гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. Тексти таких курсів увійшли до видань "Очерки русской дипломатики частных актов" О. С. Лаппо-Данилевського [12], "Исторического очерка архивного дела в России" И. Л. Маяковського [26], "Введение в русскую историю (Источники и историорафия)" В. І. Пічети [28] тощо. У цих та інших виданнях, які аналізуються у статті О. М. Медушевської та розвідках інших авторів увагу рецензентів привернули проблеми інтерпретації джерела, з'ясуванні його змісту і значення, вміння розрізнити правду від вимислу й ін. Посилаючись на статтю С. О. Шмідта, рецензенти наголошують, що задля

того, щоб визначити історичну цінність джерела треба врахувати особливості "державної, національної, соціальної, культурної приналежності творця джерела, характерні риси його епохи" [6, с. 140].

Виокремлюють автори рецензії і статтю І. Д. Ковальченка [14, с. 115–133], у якій ідеться про методику вивчення окремих джерел і цілих джерельних груп. Учений підбиває підсумки засвоєнню істориками математичних методів і новітніх на той час технологій, коли дослідник володіє певними кількісними характеристиками, що зафіксовані у джерелах [20]. Зі статтею І. Д. Ковальченка перегукується а, можливо, і розширює сюжетну лінію розвідка Б. Г. Литвака "Про шляхи розвитку джерелознавства масових джерел" [14, с. 102–114], у якій висловлюється думка про доцільність застосування методів, пов'язаних із технічними засобами, розроблених закордонними вченими. Не в усьому погоджуючись з автором статті, рецензенти, тим не менш, загалом високо її оцінюють. Підсумовуючи рівень даного видання, М. Варшавчик і В. Стрельський стверджують про його значний внесок у розвиток теоретичного джерелознавства і, одночасно, закидають авторам "в дещо неповному висвітленні окремих актуальних проблем… Так, більш докладного викладення заслуговують питання про предмет і структуру джерелознавства, зміст джерелознавчої критики та її місце в системі історичного дослідження, про джерелознавчу евристику та ін." [6, с. 140].

Через декілька років з'явилося ще одне видання з історії розвитку джерелознавства, яке згодом стає серійним і знаковим для розширення проблематики джерелознавчих досліджень [13].

М. Я. Варшавчик у докладній об'ємній рецензії [10] проаналізував щойно видану збірку статей відповідно до її структурної побудови, згідно з якою всі розвідки згруповані за такими розділами: "Загальні проблеми джерелознавства", "Історіографія джерелознавства", "Джерелознавчий досвід історика", "Конкретно – джерелознавчі дослідження", "Кількісні методи в джерелознавстві". Рецензент пише, що хоча " вміщені у них статті різні за обсягом, предметом і метою дослідження, проте і ті, що присвячені порівнюючи вузьким проблемам, несуть на собі певне теоретичне навантаження, містять узагальнюючі висновки" [10, с. 91]. Загалом, М. Я. Варшавчик підкреслює високий теоретичний рівень книги загалом. Учений виокремлює одну з найскладніших проблем в джерелознавстві – співвідношення його методології й методики. Цьому питанню присвятили свої дослідження Л. В. Черепнін [31, с. 32–63], В. Т. Пашуто [27, с. 64–77] та ін. Керуючись текстом вищеназваних праць, Марко Якимович виносить на порядок денний питання, що є основою теорії джерелознавства: що є методологія, а що методика, яке смислове та змістове насичення цих понять.

Відступаючи від тексту рецензії, хочу зазначити, що за спогадами колег і аспірантів вченого, ця тема була свого роду візитівкою Варшавчика; такого рівня усвідомлення цієї проблеми, якого досяг він, мабуть ніхто з тогочасних джерелознавців так і не опанував. Він справді не стомлювався вчити своїх учнів, пояснювати найбільш складні питання методології, вибудовувати формули, які полегшували сприйняття незрозумілих проблем. Урешті не дивно, що його аспіранти й докторанти виходили на захист із такими ґрунтовними дисертаціями, що їхню якість відзначали всі експерти й опоненти.

Отже, питання методики та методології особливо цікавили вченого. Аналізуючи статтю Л. В. Черепніна, М. Я. Варшавчик зазначає, що автор починає зі з'ясування й обґрунтування прийомів опрацювання джерел, загального розуміння теорії історичного процесу, вчення про закони суспільного розвитку, підкреслюючи тим самим зв'язок методології джерелознавства з методологією історичної науки [10, с. 92]. Далі М. Я. Варшавчик зупиняється на питаннях джерелознавчої критики, принципових підходах до оцінки джерела, застосуванні методів об'єктивності та репрезентативності під час роботи з документами [10, с. 97–98].

Цікавою, на наш погляд, є рецензія М. Варшавчика та С. Яковлєва на навчальний посібник М. С. Селезньова [30], який складається з 9-ти глав і охоплює увесь процес археографічної роботи з текстами документів і підготовкою їх до публікації. Принагідно зазначимо, що Михайло Селезньов багато років викладав археографію студентам Московського історико-архівного інституту, а цей посібник є власне опублікованим текстом його лекційного курсу.

М. Я. Варшавчик запросив до співавторства професора кафедри архівознавства Київського університету С. О. Яковлєва, який викладав археографію для студентів, які спеціалізувалися з архівознавства. Вони ґрунтовно проаналізували зміст посібника та відгукнулися на нього позитивною рецензією, що була опублікована у провідному того часу фаховому часописі "Советские архивы" [9, с. 97–99]. Високо оцінюючи працю свого колеги, професори М. Варшавчик і С. Яковлєв підкреслили, що рецензоване видання відображає всі новітні досягнення археографічної галузі знань, включає власні розробки автора книги, презентує існуючі, навіть суперечливі позиції та погляди вчених. Видання, на думку рецензентів, з одного боку, є підсумком наукового розвитку археографії, а з другого – окреслює перспективи для її подальшого вивчення. Автори рецензії зазначають, що, як і інші спеціальні історичні дисципліни, археографія перебуває на межі теорії й методики дослідження документу та практичної роботи з ним.

Схвально оцінюючи видання, у рецензії окреслено коло питань, які потребують подальшого дослідження. До них віднесено: а) питання про типи публікацій і їхню класифікацію; б) вимоги до публікації джерел та основні правила видання документів; в) визначення поняття "цілісності" того або іншого джерела; г) правила складання коментарів і приміток до документа; д) питання текстологічного опрацювання документів оригінального (основного) тексту [9, с. 98–99].

Окремим напрямом у рецензійній діяльності Марка Варшавчика були опубліковані відгуки на збірки документів, які привертали його увагу як із погляду археографічного опрацювання, так і змістового інформаційного насичення. Зокрема, він опублікував рецензію на збірку документів з історії України у 1917–1920-х рр. [11, с. 91–95]. У ній ідеться про участь моряків Військово-Морського флоту у громадянській війні. Звичайно, і в матеріалах збірника документів, і в рецензії М. Варшавчика присутній ідеологічний контекст, оскільки в умовах глобального тоталітарного контролю без цих "реверансів" було неможливо видати будь-яку історичну працю. Тим не менш, Марко Якимович зміг побачити те раціональне зерно, що характеризує змістову насиченість тексту, виокремити нові, оригінальні документи, критично оцінити, а відтак визначити рівень і значимість рецензованої праці.

Професор констатує, що збірка уміщує всього 509 документів, 466 із яких публікуються вперше. Усьому тексту передує історична й археографічна вступні частини, видання супроводжується примітками, імен-

ним і географічним покажчиками, додатками, переліком використаних джерел.

У збірнику наводяться тексти резолюцій, які приймали матроси-українці міноносців "Жаркий" і "Зоркий", документи, у яких відображаються дії Чорноморського флоту у 1917–1918 рр., діяльність парторганізацій на фронті, проведення стихійних та організованих мітингів, нарад, що сприяло створенню радянських Збройних сил та Військово-Морського флоту. Наявні багато документів, що дозволяє послідовно простежити бойовий шлях Дніпровської військової флотилії за увесь час її існування (111 документів), вивчити її склад, форми та методи діяльності, заходи, що були проведені серед матросів і цивільного населення [11, с. 94]. Рецензент зазначає, що розвінчування культу особи Сталіна дозволило відновити імена учасників громадянської війни.

Учений позитивно оцінює це ґрунтовне видання і підкреслює зусилля київських і ленінградських істориків, архівістів, джерелознавців в упорядкуванні, розшифровці та встановленні повних текстів документів, їхньому датуванні та археографічному опрацюванні [11, с. 95].

Показовою є рецензія М. Варшавчика у співавторстві з М. Буцьком на книгу В. І. Стрельського "Теория и методика источниковедения истории СССР" [8]. Рецензенти зазначають, що видання побудоване як навчальний посібник для студентів, аспірантів, викладачів історії і, безперечно, становить значний інтерес для всіх науковців, які мають справу з історичними джерелами, зокрема і для архівістів.

Професори М. Буцько та М. Варшавчик підкреслили той факт, що курс лекцій В. Стрельського має значні переваги над традиційними оглядово-інформаційними текстами навчальних посібників. Якщо останні, пишуть рецензенти, ставлять за мету дати студентам певні знання (навести конкретні джерела) тих чи інших епох, то лекційний курс В. Стрельського озброює студентів методологією й методикою роботи з джерелами [8, с. 80].

Серед позитивних моментів рецензенти підкреслюють увагу автора посібника до питання класифікації джерел. Вони зазначали, що вчений розглядає різні класифікаційні системи, показує можливість застосування їх залежно від завдань дослідження, підкреслюючи необхідність урахування об'єктивних ознак джерел. В. І. Стрельський перший, на думку рецензентів, увів до наукового обігу поняття "зображальні джерела" і конкретизував його: від малюнків первісної епохи до картографічного матеріалу і кінофотодокументів. Ідеться в посібнику і про такі складні для аналізу джерела, як твори образотворчого мистецтва, художню літературу тощо.

Вказують рецензенти й на багато неточностей і суперечливих питань, які вимагають поглибленого дослідження. До них автори рецензії відносять визначення місця історичного джерелознавства серед комплексу СІД. У рецензії констатовано, що "слід розглядати джерелознавство не як ординарну допоміжну дисципліну, а як спеціальну галузь історичної науки, теорію і практику використання джерел в історичних дослідженнях" [8, с. 81]. І далі: "…у книзі варто було б дати більш чітке визначення критики джерела, більш докладно проаналізувати методи і прийоми одержання дослідником сукупності фактів як емпіричної основи дослідження, що є кінцевою метою синтетичної критики й усієї джерелознавчої роботи загалом" [8, с. 81]. Підсумовуючи, рецензенти зазначають, що книга написана на високому науковому рівні, є актуальною і, безперечно, займе гідне місце в науковій джерелознавчій літературі.

Остання рецензія вченим була опублікована на довідкове видання з історії спеціальних історичних дисциплін, що вийшло друком 1992 р.

Він зацікавився історією становлення та розвитку спеціальних історичних дисциплін ще у 1946–1948 рр., коли викладав на кафедрі архівознавства курси "Хронологія" та "Метрологія". Тому не дивно, що щойно вийшов друком колективний посібник зі спеціальних історичних дисциплін, Марко Варшавчик відгукнувся на його вихід ґрунтовною рецензією, що була опублікована в "Українському історичному журналі". [5, с. 124–128].

У ній автор наводить свої роздуми щодо процесу осмислення/переосмислення комплексу СІД, їхнього статусу, функцій, місця у структурі історичної науки. Він спробував порівняти спецдисципліни з історичним джерелознавством, визначити їх як систему джерелознавчих наук, які відіграють не допоміжну роль, а, власне, самостійно розв'язують поставлені наукові завдання. М. Я. Варшавчик розглядає джерелознавство як науку, яка має систему й може виконувати узагальнюючу функцію. Саме виходячи з такої тези, автор рецензії вважає спецдисципліни джерелознавчими науками.

Рецензент підкреслює наявність у виданні як традиційних/класичних дисциплін: геральдика, хронологія, дипломатика, сфрагістика, нумізматика й ін., так і нових, малознаних дисциплін: геортологія, чолобитознавство, просопографія, криптографія, гомілетика тощо, що свідчить про постійний розвиток, розширення, появу нових (або відмежованих) наукових знань, більшість із яких перебуває на етапі свого формування та становлення.

Оцінюючи вихід у світ першого в Україні навчального посібника зі спецдисциплін, де представлено 60 окремих наук, автор рецензії писав: "Перед авторами стояло нелегке завдання: не лише визначити тематику посібника, тобто вирішити питання про те, які статті до нього включати, але й врахувати, що зміст і завдання багатьох дисциплін не отримали в сучасній літературі однозначного тлумачення. Вихід із такого становища було знайдено, здається, єдино правильний; автори наводять розбіжні погляди вчених, вітчизняних і зарубіжних, дозволяючи читачеві співставляти різні аргументи і, разом із тим, пропонуючи йому той погляд, який вважають найбільш сприйнятливим на сучасному рівні розвитку науки" [5, с. 126]. Загалом рецензія має позитивний характер, проте зазначено й багато недоліків. Вони такі:

а) автор рецензії вважає, що такі дисципліни, як "бібліографія історична", "бібліознавство історичне", "демографія історична", "історіографія", "книгознавство", "музеєзнавство", "етикетознавство" не вписуються в загальний контекст видання, оскільки в текстах не показані їхні зв'язки саме із джерелознавством і їхній взаємовплив;

б) не заперечуючи абеткового принципу викладення матеріалу, М. Варшавчик вважає, що варто було б ураховувати і класифікаційні ознаки цих дисциплін, а саме систематизувати їх за групами: ті, завданням яких є вивчення особливих видів джерел (сфрагістика – печатки, геральдика – герби, фалеристика – нагородні знаки) тощо, і ті, які розробляють спеціальні методи вивчення різних джерел (палеографія – зовнішні ознаки рукописних пам'яток, метрологія – системи мір, хронологія – системи літочислення) та ін.;

в) доцільно було б, на думку рецензента, включити до видання статті про кліометрику, евристику джерелознавчу, інформатику, які значною мірою підвищили б науковий рівень посібника;

г) навряд чи, вважає автор, є підстава включати до мемуаристики всі джерела особового походження, оскі-

льки вони мають різну структуру, видову приналежність і різні методи дослідження. Наприклад, епістолологія (особисте листування) виділено в книзі в окрему статтю. Непереконливо, на думку М. Варшавчика, звучить загальне твердження про те, що джерела особового походження характеризуються суб'єктивністю та містять неперевірені факти. Учений зазначає, що "перевірки фактів вимагають всі джерела, що ж до суб'єктивності, то вона так чи інакше властива всім джерелам (всі вони створюються людьми), а в особових джерелах вона нерідко є їхньою основною цінністю, бо відбиває певну громадську й особисту позицію автора, більше або менше типові для певного часу" [5, с. 127].

Загалом Марко Якимович робить такий висновок: "Не заради звичного етикету, а за глибоким переконанням повторю, що висловлені побажання аніскільки не применшують значення виходу піонерної книги і не ставлять під сумнів доцільність її українського перевидання" [5, с. 128].

Рецензії М. Я. Варшавчика, попри ґрунтовний професійний аналіз твору і критичну оцінку відрізнялися і толерантним ставленням рецензента до праць колег та учнів. Загальне спрямування будь-якого відгуку та рецензії характеризувалося намаганням поліпшити науковий продукт, пояснити автору його прорахунки, допомогти з'ясувати істину методом аргументації своїх думок із приводу обговорюваної проблеми. Ґрунтовні знання вченого, його доброзичливість і наукова етика сприяли високому статусу історика серед наукового співтовариства.

Висновки. Сукупний рецензійний доробок М. Я. Варшавчика свідчить про постійну увагу вченого до нових видань з історичного джерелознавства, архівістики, спеціальних історичних дисциплін. Протягом усього періоду наукової творчості він завжди звертав увагу на актуальні та вартісні праці, які з'являлися друком у історичних джерелах. Результати аналізу історіографії проблеми дають змогу констатувати, що рецензійний жанр творчості М. Я. Варшавчика не був темою дослідження ні в радянській історіографії, ні в сучасній новітній вітчизняній історії. Водночас, варто зазначити, що загальний науковий спадок вченого (у вигляді бібліографії праць, поданої за хронологією) уміщено на сторінках колективної монографії "Професор Марко Варшавчик" [29], проте увесь комплекс рецензій уміщено разом з усіма іншими публікаціями автора, а, подекуди, поряд із назвою матеріалу не зазначено, що це рецензія. Усі вони подані за хронологією, а не за проблемно-тематичним принципом, що звужує аналітичне дослідження змістового насичення тексту рецензій та інтелектуального рівня рецензента.

Список використаних джерел

1. Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Особова справа М. Я. Варшавчика, ПВС – 13, 101 арк.
2. Державний архів м. Києва, ф. р. – 346, оп. 5, спр. 73. – 18 арк.
3. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф.2245 – Р, оп.3, спр. 103. – 55 арк.
4. Брега Г. Варшавчик Марк Якимович // Українські історики ХХ століття: біобібліографічний довідник / О. Г. Бажан та ін.; Нац. акад.наук України, Інститут історії України. – К. ; Львів, 2003.– С. 44.
5. Варшавчик М. А. Рец. на кн.: Специальные исторические дисциплины : учеб. пособие / В. А. Замлинский, М. Ф. Дмитриенко, Т. А. Балабушевич и др.; / под. ред. В. А. Замлинского, М. Ф. Дмитриенко. – К.: НМК ВО, 1992. – 324 с. // УІЖ. – 1993. – №3. – С. 124–128.
6. Варшавчик М. Рец. на кн.: Источниковедение. Теоретические и методические проблемы / М. Варшавчик, В. Стрельский. – М.: Наука, 1969. – 512 с. // УІЖ. – 1971. – № 8. – С. 139–140.
7. Варшавчик М. А. Рец. на кн.: Митяев К.Г. Теория и практика архивного дела : учеб. пособие / под ред. И. Л. Маяковского. – М., 1946. – 248 с. // Научно-информационный бюллетень архивного управления УССР. – 1947. – № 1. – С. 41–42.
8. Варшавчик М. А. Рец. на кн.: Стрельский В. И. Теория и методика источниковедения истории СССР / М. А. Варшавчик, Н. А. Буцко. – К.: "Вища школа", 1976. – 130 с. // Архіви України. – 1977. – № 1. – С. 80–82.
9. Варшавчик М. А. Предмет, метод и задачи археографии (о новом учебном пособии). Рец. на кн.: Селезнёв М.С. Теория и методика советской археографии : учеб. пособие / М. А. Варшавчик, С. А. Яковлев / под ред. С. И. Мурашова. – М., 1974. – 202 с. // Советские архивы. – 1975. – № 4. – С. 97–99.
10. Варшавчик М. Я. З приводу книги "Источниковедение отечественной истории". – Рец. на кн.: Источниковедение отечественной истории / М. А. Варшавчик. Сб. статей. – М., 1973. – Вып. I. – 396 с. // УІЖ. – 1974. – № 7. – С. 91–8.
11. Варшавчик М. Я. Славні сторінки героїчного минулого. Рец. на кн.: Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917–1920 гг.) // М. А. Варшавчик. Сб. докум. – К.: Из-во АН УССР, 1963. – 689 с. // Комуніст України. – 1964. – № 2. – С.91–95.
12. Данилевский А. С. Очерк русской дипломатики частных актов. Лекции, читаные слушателям "Архивных курсов" при Петроградском археологическом институте в 1918 г. / А. С. Данилевский. – Пг, 1920. – 131 с.
13. Источниковедение отечественной истории. Сб. статей. – М., 1973. – Вып. I. – 396 с.
14. Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: Наука, 1969. – 514 с.
15. Калакура Я. С. Структура історичної науки: теоретико-методологічний аспект // Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. Зб. на пошану М. Я. Варшавчика. – К., 1999. – Вип. II. – С. 18–25.
16. Калакура Я. С. Варшавчик Марко Якомович // Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення (1834–2004 рр.) / за ред Г. Д. Казьмирчука. – К.: Прайм-М, 2004. – С. 166.
17. Калакура Я. С. Університетський осередок історичного джерелознавства, архівістики та історіографії / Я. С. Калакура, М. Г. Щербак // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2004. – Вип. 73. – С. 17–25.
18. Калакура Я. С. Варшавчик Марко Якимович // Енциклопедія сучасної України / Я. С. Калакура. – К., 2005. – Т. 4. – С. 95.
19. Ковальський М. П. Деякі роздуми про внесок вчених Київського університету професорів В. І. Стрельського та М. Я. Варшавчика в розвиток проблем теоретичного джерелознавства // Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. Зб. на пошану М. Я. Варшавчика. – К., 1999. – Вип. II. – С. 95–99.
20. Ковальченко И. Д. О применении математико-статистических методов в исторических исследованиях / И. Д. Ковальченко // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: Наука, 1969. – С. 115–133.
21. Корольов Б. І. Розвиток проблем теоретичного джерелознавства в працях М. Я. Варшавчика / Б. І. Корольов // Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. Зб. на пошану М. Я. Варшавчика. – К., 1999. – Вип. II. – 222 с.
22. Корольов Б. І. Педагог, вчений, людина: слово про Марка Якимовича Варшавчика / Б. І. Корольов // Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. Зб. на пошану М. Я. Варшавчика. – К., 1999. – Вип. II. – 222 с.
23. Литвак Б. Г. О путях развития источниковедения массовых источников / Б. Г. Литвак // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: Наука, 1969. – С. 102–114.
24. Маковська Н. Варшавчик Марко Якимович // Українські архівісти (XIX–XX ст.): біобібліографічний довідник / Н. Маковська / Державний комітет архівів України, Укр. держ. наук.-досл. ін-т архівної справи та документознавства . – К. 2007. – С. 92–94.
25. Маковська Н. Варшавчик Марко Якимович / Н. Маковська // Українська архівна енциклопедія / Держ.ком.архівів України, Укр. держ. наук.-досл. ін.-т архівної справи та документознавства . – К. 2008. – С. 198–199.
26. Маяковский И. Л. Исторический очерк архивного дела в России. Лекции, читанные слушателям Архивных курсов / И. Л. Маяковский. – Пг., 1920. – 175 с.
27. Пашуто В. Т. Некоторые общие вопросы летописного источниковедения / В. Т. Пашуто // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: Наука, 1969. – С. 64–77.
28. Пичета В. И. Введение в русскую историю (Источники и историография) / В. И. Пичета. – М., 1922. – 208 с.
29. Професор Марко Варшавчик (до 100-річчя від дня народження): монографія /І. Н. Войцехівська (кер.авт.кол), Л. І. Буряк, Я. С. Калакура та ін. – Корсунь-Шевченківський: ФОП І. В. Майданченко, 2018. – 302 с.
30. Селезнёв М. С. Теория и методика советской археографии : учеб. пособие / М. С. Селезнёв / под ред. С. И. Мурашова. – М., 1974. – 202 с.
31. Черепнин Л. В. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории. Сб. статей. – М.: Наука, 1973. – Вып. 1. – С. 32–63.

32. Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения / С. О. Шмидт // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: "Наука", 1969. – С. 7–58.

33. Шморгун П. М. Варшавчик Марко Якимович (1918–2001) / П. М. Шморгун // Джерелознавство історії України: довідник. – К., 1998. – С. 157–158.

References

1. Archives of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Personnel File of M. Varshavchyk, PVS – 13, 101 sheets.

2. State Archive of Kyiv, fund 346, list 5, file 73, 18 sheets.

3. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 2245-R, list. 3, file 103, 55 sheets.

4. Breha, H. (2003). Varshavchyk Mark Yakymovych. In V. Smolii (Ed.), *Ukrainian Historians of the 20th century: Biobibliographical Catalog.* Kyiv: [s. n.]. P. 44. [*in Ukrainian*]

5. Varshavchik, M. (1993). Review of: Special Historical Disciplines. A Handbook, by V. Zamlinskij et al. Kyiv: NMK VO, 1992. 324 p. *Ukrainian Historical Journal, 3,* 124-128. [*in Russian*]

6. Varshavchik, M. & Strel'skij, V. (1971). Review of: Source Study. Theoretic and Methodological Problems, by M. Smidt et al. Moscow: Science, 1969. 512 p. *Ukrainian Historical Journal, 8,* 139-140. [*in Russian*]

7. Varshavchik, M. (1947). Review of: Theory and Practice of Archiving. A Handbook, by K. Mityaev. Moscow, 1946. 248 p. *Scientific and Imformation Bulletin of Archival Administration of Ukrainian SSR, 1,* 41-42. [*in Russian*]

8. Varshavchik, M. & Butsko, N. (1977). Review of: Theory and Methodic of the Source Studies of the History of USSR. Kyiv: Higher School, 1976. 130 p. *Archives of Ukraine, 1,* 80-82. [*in Russian*]

9. Varshavchik, M. & Yakovlev, S. (1975). Subject, Method and Tasks of Archeography (on the new handbook). Review of: Theory and Methodology of Soviet Arheography. A Handbook, by M. Seleznyov. Moscow, 1974. 202 p. *Soviet Archives, 4,* 97-99. [*in Russian*]

10. Varshavchik, M. (1974). About the Book "Source Study of Native History". Review of: Source Study of Native History. A Collection of Papers, Issue 1. Moscow, 1973. 396 p. *Ukrainian Historical Journal, 7,* 91-98. [*in Russian*]

11. Varshavchik, M. (1964). Glory Pages of Heroic Past. Review of: Sailors' Struggle for the Soviet Rule over Ukraine (November 1917 – 1920). Collection of Documents, by V. Aleksandrov & T. fedorov. Kyiv: Academy of Sciences of USSR Publishing, 1963. 689 p. *Communist of Ukraine, 2,* 91-95. [*in Ukrainian*]

12. Danilevskij, A. (1920). *Essay on Russian diplomacy of private acts. Lectures given to the students of the "Archival Courses" at the Petrograd Archaeological Institute in 1918*. Petrograd: [s. n.]. [*in Russian*]

13. *Source Study of Native History. Collection of Papers*. (1973). Issue 1. Moscow: [s. n.]. [*in Russian*]

14. Shmidt, M. et al. (Eds.). (1969). *Source Study. Theoretic and Methodological Problems*. Moscow: Science. [*in Russian*]

15. Karakura, Ya. (1999). Structure of Historical Science: Theoretical and Methodological Aspect. In *History of Archival Study: Memories, Research, Sources. Vol. 2: Special Branches of History: A Collection in Honor of M. Varshavchyk*. Kyiv: [s. n.]. Pp. 18-25. [*in Ukrainian*]

16. Karakura, Ya. (2004). Varshavchyk Marko Yakymovych. In H. Kazmyrchuk (Ed.), *Faculty of History of Taras Shevchenko national University of Kyiv: Past and Present (1834-2004)*. Kyiv: Prime-M. P. 166. [*in Ukrainian*]

17. Karakura, Ya. & Shcherbak, M. (2004). University Center for Historical Source, Archival Study and Historiography. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 73,* 17-25. [*in Ukrainian*]

18. Karakura, Ya. (2005). Varshavchyk Marko Yakymovych. In I. Dziuba (Ed.), *Encyclopedia of Modern Ukraine. Vol. 4.* Kyiv: [s. n.]. P. 95. [*in Ukrainian*]

19. Kovalskyi, M. (1999). *Some Reflections on the Contribution of the Scientists of Kyiv University, Professors V. Strelskyi and M. Varshavchyk in the Development of Theoretical Source Studies. Issue 2: Special Branches of History: A Collection in Honor of M. Varshavchyk*. Kyiv: [s. n.]. Pp. 95-99. [*in Ukrainian*]

20. Koval'chenko, I. (1969). On the Application of Mathematical and Statistical Methods in Historical Research. In *Source Studies. Theoretical and Methodological Issues.* Moscow: Science. Pp. 115-133. [*in Russian*]

21. Koroliov, B. (1999). Development of Problems of Theoretical Source Studies in the Works of M. Varshavchyk. In *History of Archival Study: Memories, Research, Sources. Vol. 2: Special Branches of History: A Collection in Honor of M. Varshavchyk*. Kyiv: [s. n.]. [*in Ukrainian*]

22. Koroliov, B. (1999). Pedagogue, Scientist, Person: A Word about Mark Varshavchyk. In *History of Archival Study: Memories, Research, Sources. Vol. 2: Special Branches of History: A Collection in Honor of M. Varshavchyk.* Kyiv: [s. n.]. [*in Ukrainian*]

23. Lytvak, B. (1969). On the Ways of Development of Source Study of Mass Sources. In *Source Studies. Theoretical and Methodological Issues.* Moscow: Science. Pp. 102-114. [*in Russian*]

24. Makovska, N. (2007). Varshavchyk Marko Yakymovych. In *Ukrainian Archivists (19th – 20th century): Biobibliographical Catalog.* Kyiv: State Committee of Archives of Ukraine. Pp. 92-94. [*in Ukrainian*]

25. Makovska, N. (2008). Varshavchyk Marko Yakymovych. In *Ukrainian Archival Encyclopedia*. Kyiv: State Committee of Archives of Ukraine. Pp. 198-199. [*in Ukrainian*]

26. Mayakovskij, I. (1920). *Historical Essay of Archiving in Russia. Lectures Given to the Students of the Archive Courses*. Petrograd: [s. n.]. [*in Russian*]

27. Pashuto, V. (1969). Some general Issues of Chronical Source Study. In *Source Studies. Theoretical and Methodological Issues*. Moscow: Science. Pp. 64-77. [*in Russian*]

28. Picheta, V. (1922). Introduction to Russian History (Sources and Historiography). Moscow: [s. n.]. [*in Russian*]

29. Voitsekhivska, I. (Ed.). (2018). *Professor Marko Varshavchyk (to the 100th Anniversary of His Birth)*. Korsun-Shevchenkivskyi: Publisher I. Maidanchenko. [*in Ukrainian*]

30. Seleznyov, M. (1974). *Theory and Methodology of Soviet Archeography. A Handbook*. Moscow: [s. n.]. [*in Russian*]

31. Cherepnin, L. (1973). On the Issue of Methodology and Methodic of Source Studies and Special Branches of History. In *Source Study of Native History. Collection of Papers. Issue 1.* Moscow: Science. Pp. 32-63. [*in Russian*]

32. Shmidt, S. (1969). Modern Issues of Source Studies. In *Source Studies. Theoretical and Methodological Issues.* Moscow: Science. Pp. 7-58. [*in Russian*]

33. Shmorhun, P. (1998). Varshavchyk Marko Yakymovych (1918-2001). In *Source Studies of the History of Ukraine.* Kyiv: 1998. Pp. 157-158. [*in Ukrainian*]

Надійшла до редколегії 01.06.21

Kim Minseun, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

REVIEW GENRE IN THE SCIENTIFIC WORKS OF MARKO VARSHAVCHYK (1918-2001)

The scientific achievements of M. Ya. Varshavchyk have been studied, his review publications have been singled out and analyzed. It was found that during his scientific life the scientist published 18 reviews of new publications in historical source studies, archiving and special historical disciplines. Among the whole array of reviews, attention is focused on the review and analysis of his responses to works on theoretical source studies, problems of source practice, issues of methodology and methods of research, critique of sources and more. It is established that the scientific work of the scientist began with the publication of a review of a textbook on the theory and practice of archival work. Priority topics and leading topics that were of scientific interest to M. Ya. Varshavchyk were identified. Among them: the structure of historical source studies, the relationship between methodology and methods of source studies, historiography of source studies, quantitative methods in historical research, special disciplines and their place in historical source studies.

Particular attention is paid to reviews of collections of documents, archeographic publications, where there are full / selected texts of documents, their interpretation, dating, comments and notes, issues of textual analysis of the original text.

It is noted that, as a rule, reviews have been published in leading professional journals in historical sciences.

Key words: source studies, source theory, historiography, review, methodology, classification, critique of sources.